

*До разової спеціалізованої вченої ради
в Одеському державному університеті
внутрішніх справ*

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Домброван Наталії Василівни на дисертаційне дослідження Крохмаль Наталії Володимирівни на тему «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності», подану до захисту в разову спеціалізовану вчену раду Одеського державного університету внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 26 «Цивільна безпека» за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність»

Актуальність дисертаційного дослідження на тему «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності» виконана на актуальну тему, що знаходиться на перетині кримінального права, правозастосування та захисту прав людини. Її актуальність визначається не лише поширеністю відповідних посягань, а й складністю їх юридичної оцінки, особливо після зміни законодавчої моделі з акцентом на добровільну згоду, у ситуаціях із психологічним примусом, щодо дітей, у цифровому середовищі та в умовах збройного конфлікту.

Наукове завдання полягає у формуванні системного підходу до кваліфікації, який би був придатним для використання не лише в доктрині, а й у діяльності правоохоронних органів. Відповідно, в роботі аналізуються не тільки склади кримінальних правопорушень, а й типові помилки, послідовність юридичної оцінки, співвідношення кваліфікації та доказування, проблеми сукупності, співучасті й незакінчених діянь.

Дисертація має продуману структуру: вступ, три розділи з дев'ятьма підрозділами, висновки, список із 210 джерел та додатки. Загальний обсяг - 299 сторінок. Матеріал викладено послідовно, а висновки до розділів логічно пов'язані із загальними висновками.

Концептуальні положення та наукова новизна. Ключовою концептуальною рисою роботи є відхід від суто формального переліку статей до функціональної систематизації. Авторка розмежовує власне насильницько-статеві склади, суміжні статеві склади та контекстуально пов'язані кримінальні правопорушення. Така модель дозволяє точніше визначити межі поняття «насильницько-статеві» і водночас не ігнорувати норми, що мають значення для розмежування або додаткової кваліфікації.

Науково значущим є визначення кваліфікації через процес встановлення відповідності фактичних обставин ознакам конкретного складу. Авторка включає до цього процесу оцінку добровільної згоди, характеру сексуальних дій, проникнення, форм примусового впливу, віку, стану потерпілої особи, стадії, співучасті, повторності, сукупності й воєнного контексту. Таке визначення демонструє системний характер кваліфікації та її нерозривний зв'язок із фактичною основою кримінального провадження.

Особливої уваги заслуговує трактування добровільної згоди як центрального критерію. Дисертантка підкреслює, що згода повинна бути реальною, вільною і усвідомленою, а її відсутність може впливати не лише з фізичного насильства, а й зі страху, залежності, безпорадного стану, психологічного тиску та інших обставин. Водночас авторка застерігає від презумпції згоди на підставі мовчання, відсутності активного опору або попередніх відносин.

Новизною характеризуються також положення щодо об'єкта кримінально-правової охорони. Авторка віддає перевагу категорії соціального блага і виділяє людську гідність, статеву автономію, тілесну й психічну недоторканість та нормальний розвиток дитини. Такий підхід узгоджується з сучасною правозахисною моделлю кримінального права.

Законодавчі пропозиції не обмежуються однією нормою. У роботі порушено питання гендерної нейтральності статті 152, диференціації відповідальності за статтею 153, зміни підходу до статті 154, вікових критеріїв суб'єкта та уніфікації

практики застосування суміжних норм. Їх цінність полягає у спробі побачити розділ IV Особливої частини КК України як систему, а не як сукупність ізольованих складів.

Обґрунтованість і практична спрямованість. Теоретичні висновки спираються на нормативний матеріал, наукові джерела, зарубіжний досвід, судову практику та статистику. Емпіричне опитування 157 працівників прокуратури й органів досудового розслідування дозволяє доповнити доктринальні висновки професійним баченням проблем кваліфікації. Авторка коректно обмежує значення такого опитування і не надає йому більшої доказової сили, ніж дозволяє характер вибірки.

Практична орієнтація особливо помітна у підрозділі 1.3 та третьому розділі. Кваліфікація розглядається як юридична програма розслідування; показано наслідки помилки для підслідності, предмета доказування, обсягу обвинувачення і санкції. Для перевірки повноти аналізу пропонується структурована матриця ознак. Це може бути основою для методичних матеріалів та навчальних кейсів.

У питаннях сукупності авторка пропонує послідовно перевіряти фактичну самостійність діянь, наявність ознак окремого складу, відмінність об'єктів і об'єктивних сторін, межі охоплення однією нормою іншої поведінки та наявність спеціальної норми. Ця модель є особливо корисною у складних провадженнях, де сексуальне насильство поєднане з іншими посяганнями.

У воєнному контексті дисертантка проводить важливе розмежування: сам факт вчинення сексуального насильства під час воєнного стану не є достатнім для застосування статті 438 КК України. Необхідний зв'язок зі збройним конфліктом, який може проявлятися через використання військової влади, окупаційного контролю, затримання, зв'язок із воєнною операцією та спрямованість діяння. Це положення має значний практичний потенціал.

Аналіз структури та окремих результатів. Перший розділ вдало поєднує історичну еволюцію, зарубіжний досвід і понятійний аналіз. Історичний матеріал

демонструє зміну ціннісної основи кримінально-правової охорони, а компаративний - сучасні тенденції до оцінки добровільної згоди та психологічного примусу. Підсумком є авторське визначення кваліфікації та її меж у правоохоронній діяльності.

Другий розділ формує змістовну основу для практичної кваліфікації. Авторка послідовно аналізує об'єкт, потерпілу особу, спосіб дії, добровільну згоду, фізичне та психічне насильство, психологічний примус, поняття інших дій сексуального характеру, суб'єкта і суб'єктивну сторону. Окремі положення мають дискусійний характер, але вони аргументовані й логічно пов'язані із загальною концепцією.

Третій розділ присвячено спеціальним питанням, які найчастіше створюють практичні труднощі: незакінченому правопорушенню, груповим діям, співучасті, повторності, сукупності та конкуренції норм. Авторка не обмежується загальними положеннями КК України, а адаптує їх до специфіки сексуальних посягань, що є важливим науковим результатом.

Публікації здобувачки відповідають темі дисертації. Три наукові статті висвітлюють об'єкт кримінально-правового регулювання, незакінчені статеві кримінальні правопорушення та нормативізацію відповідного регулювання; інші праці демонструють апробацію результатів на конференціях.

Додаткова оцінка окремих положень роботи та їх наукової обґрунтованості. Звернення до історичного розвитку у першому розділі дозволило авторці показати, що сучасний акцент на сексуальній автономії не виник ізольовано, а є результатом тривалої еволюції кримінально-правового захисту. Це важливо для оцінки нинішніх реформ: зміни законодавства мають не просто запозичувати міжнародну термінологію, а вписуватися у внутрішню логіку національного кримінального права.

Порівняльно-правовий матеріал використано для виявлення тенденцій, а не для механічного копіювання. Авторка демонструє, що у багатьох правових системах добровільна згода, використання залежності та психологічного примусу

отримують більш розгорнуту нормативну або судову конкретизацію. Для України важливим є не буквальне запозичення формулювань, а вироблення власних критеріїв, сумісних із системою КК України.

Окремо позитивно оцінюється те, що авторка не ототожнює відсутність добровільної згоди із наявністю лише фізичного насильства. Це відповідає сучасному розумінню сексуальної автономії. Водночас у роботі зберігається місце для аналізу самого насильства як способу вчинення та обставини, що впливає на кваліфікацію. Такий двокомпонентний підхід дозволяє не втратити значення фактичної поведінки винної особи.

У частині об'єкта дослідження авторка фактично пропонує правозахисну реконструкцію традиційного кримінально-правового підходу. Замість абстрактних суспільних відносин у центрі аналізу опиняються конкретні блага: гідність, автономія, недоторканість, свобода волевиявлення. Це робить концепцію ближчою до практики Європейського суду з прав людини та міжнародних стандартів захисту від сексуального насильства.

Важливим є також розгляд суб'єктивної сторони. Авторка звертає увагу, що для встановлення прямого умислу слід з'ясувати не лише сексуальну спрямованість дій, а й усвідомлення відсутності згоди або наявності обставин, які виключають її юридичну значущість. Це дозволяє точніше відмежовувати кримінально карану поведінку від ситуацій фактичної помилки та визначати предмет доказування щодо психічного ставлення особи.

Дисертація має виразний потенціал для подальшого розвитку судової практики. Рекомендації щодо оглядів Верховного Суду, уніфікації підходів до добровільної згоди, сукупності, співучасті та незакінчених правопорушень є виправданими. Саме сталі правові позиції найвищої судової інстанції можуть забезпечити передбачуваність застосування оціночних категорій без надмірної казуїстичності самого КК України.

Суттєвим є і статистичний компонент. Наведені дані дозволяють не лише оцінити поширеність окремих складів, а й побачити різницю між обліком, повідомленням про підозру та направленням обвинувального акта. Авторка слушно не робить автоматичних висновків про причини цих розбіжностей. Для наукового дослідження це важливий прояв коректності, адже статистика кримінального провадження відображає різні процесуальні етапи, а не просту «ефективність» чи «неефективність» правоохоронних органів.

Практичне значення дослідження підтверджується не лише загальними рекомендаціями, а й самою структурою авторської моделі кваліфікації. Вона може бути використана як контрольний список юридично значущих питань, що дозволяє слідчому або прокурору послідовно перевірити склад і не пропустити альтернативну норму, кваліфікуючу ознаку чи необхідність додаткової кваліфікації.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертації.

1. У роботі статева свобода та статева недоторканість обґрунтовано розглядаються як самотійні, але пов'язані блага, а додатково використовується категорія сексуальної автономії та людської гідності. Це сучасний і переконливий підхід. Разом із тим під час захисту доцільно чіткіше показати ієрархію цих категорій: чи є сексуальна автономія узагальнюючим благом, яке охоплює статеву свободу й недоторканість, чи вона має самотійне значення лише як доктринальна категорія. Така відповідь допоможе краще зрозуміти запропоновану авторкою концепцію об'єкта кримінально-правової охорони.

2. Дисертантка одночасно використовує модель відсутності добровільної згоди та розгорнутий аналіз фізичного, психічного і психологічного насильства. На мій погляд, потребує уточнення співвідношення цих двох підходів. Якщо для статей 152 і 153 визначальною є відсутність добровільної згоди, то насильство в конкретній справі може бути способом подолання волі або доказовим індикатором відсутності згоди, але не обов'язково самотійною умовою складу. Під час захисту

бажано пояснити, у яких випадках характер насильства має самостійне кваліфікаційне значення, а в яких - лише характеризує фактичний контекст відсутності згоди.

3. У статистичному блоці робота демонструє обережність і прямо зазначає, що різниця між кількістю облікованих проваджень та обвинувальних актів не доводить причин такої різниці. Водночас у загальних висновках згадуються латентність, складність доказування та неоднозначність законодавчих конструкцій як чинники низького відсотка обвинувальних вироків. Доцільно під час захисту розмежувати висновки, безпосередньо підтверджені даними дослідження, та робочі пояснювальні гіпотези. Це не спростовує загального висновку, а підвищує його методологічну точність.

4. Авторка розробляє правила додаткової кваліфікації тілесних ушкоджень, незаконного позбавлення волі, катування, торгівлі людьми та інших діянь у поєднанні із сексуальним посяганням. Водночас у практиці завжди існує ризик подвійного врахування одного й того самого насильства. Було б доцільно під час захисту сформулювати короткий тест: чи виходить додатково заподіяна шкода за межі конструкції основного складу; чи має вона самостійний об'єкт; чи охоплюється умислом як окремий результат; чи передбачена спеціальна кваліфікуюча ознака. Такий тест логічно впливає з матеріалів дисертації та посилить її практичний результат.

Зауваження мають характер наукової дискусії і не ставлять під сумнів завершеність та наукову обґрунтованість дисертації. Більше того, на кожне з них у тексті роботи вже міститься теоретична основа для аргументованої відповіді здобувачки.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях та виконання вимог академічної доброчесності).

Теоретичне значення роботи полягає у розвитку вчення про кримінально-правову кваліфікацію сексуальних посягань як системного процесу. Авторка показує, що правильний вибір норми неможливий без одночасного аналізу охоронюваного блага, характеру дії, волевиявлення потерпілої особи, способу впливу, суб'єктивної сторони та правил множинності. Це сприяє подоланню фрагментарного підходу, коли кожна стаття аналізується ізольовано.

Практичне значення проявляється у можливості використання результатів при підготовці методичних рекомендацій для слідчих, прокурорів і суддів. Особливо корисними є критерії оцінки добровільної згоди, відмежування статей 152 і 153, визначення моменту початку замаху, розмежування співвиконавства та пособництва, а також правила вирішення сукупності. Ці питання безпосередньо виникають у правозастосуванні і потребують єдиної методики.

Дисертантка обґрунтовує також потребу систематизованих оглядів практики Верховного Суду. Такий висновок видається слушним, оскільки оціночні поняття добровільної згоди, психологічного примусу, безпорадного стану або характеру сексуальної дії неможливо повністю деталізувати в законі. Єдність практики значною мірою залежить від послідовних правових позицій касаційної інстанції.

Позитивно слід оцінити включення до роботи методичних рекомендацій і статистичних додатків. Вони не є формальним доповненням, а демонструють спробу трансформувати наукові висновки в інструмент для практики. Наявність актів впровадження у науково-дослідну, правозастосовну та освітню діяльність підтверджує можливість використання результатів поза межами дисертаційного тексту.

Основні результати оприлюднено у шести наукових працях. Три статті відображають ключові теоретичні положення, а три публікації апробаційного характеру висвітлюють окремі практичні аспекти. Це дозволяє вважати, що наукові результати пройшли належне обговорення і були представлені фаховій аудиторії.

У цілому дисертація характеризується завершеністю: мета досягнута, завдання реалізовані, основні висновки кореспондують із розділами, а законодавчі й методичні рекомендації випливають із проведеного аналізу. Наявність дискусійних положень є закономірною для теми, що охоплює оціночні кримінально-правові категорії та швидко змінюваний контекст правозастосування.

Поставлене наукове завдання виконано на належному рівні. Дисертантка продемонструвала здатність працювати з різними типами джерел, співвідносити нормативний матеріал із судовою практикою, оцінювати зарубіжний досвід і формулювати власні висновки. Особливо важливо, що законодавчі пропозиції не відокремлені від аналізу практичних проблем, а є його логічним продовженням.

Методологічна зрілість проявляється у визнанні меж окремих методів. Статистика використовується для опису структури та динаміки, але не для необґрунтованих причинних висновків; опитування - для фіксації експертної думки, але не для репрезентативного вимірювання всієї системи; зарубіжний досвід - для порівняння й відбору правових рішень, але не для механічного запозичення.

Робота також демонструє вміння авторки вести наукову дискусію. Окремі положення сформульовані як пропозиції, інші - як напрями подальшого дослідження. Така диференціація є важливою для теми, де частина проблем залежить від подальшої судової практики, розвитку міжнародного гуманітарного права та майбутніх змін кримінального законодавства.

З урахуванням цього дисертація може розглядатися як самостійний внесок у розвиток наукових і прикладних засад кримінально-правової кваліфікації у правоохоронній діяльності, а сформульовані результати мають потенціал для подальшої практичної апробації.

За результатами ознайомлення з дисертацією явних ознак порушення академічної доброчесності не встановлено. Використані джерела мають відповідні посилання, власні висновки здобувачки відокремлені від позицій інших авторів.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертаційна робота Крохмаль Наталії Володимирівни є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03.04.2019 р. № 283 та від 19.05.2023 р. № 502), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341 та від 19.05.2023 р. № 502), а її авторка **Крохмаль Наталія Володимирівна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 26 «Цивільна безпека» за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність»

Рецензент:

**Начальник відділу організації наукової діяльності
Одеського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ДОМБРОВАН